

ОБРАЗНІСТЬ АРХІТЕКТУРНО-ЛАНДШАФТНОГО СЕРЕДОВИЩА В ОКОЛИЦЯХ С.НИРКІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Хом'як Л.В., кандидат мистецтвознавства

Інститут мистецтв Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Анотація. У статті розглядається унікальний історичний ландшафт Поділля, що постає як ансамбль архітектурних споруд, природних компонентів та об'єктів культурної діяльності місцевого населення. Зроблено спробу системного аналізу даної території як просторово-предметного середовища, розкриття його образності та рекреаційного потенціалу.

Ключові слова: ландшафт, образність, стильові тенденції, садиба, географічний фактор, рекреація.

Аннотация. Хомяк Л.В. *Образность архитектурно-ландшафтной среды в окрестностях с. Ныркив Тернопольской области.* В статье рассматривается уникальный исторический ландшафт Подолья, представленный как ансамбль архитектурных сооружений, природных компонентов и объектов культурной деятельности местного населения. Предпринято попытку системного анализа данной территории как пространственно-предметной среды, раскрытия его образности и рекреационного потенциала.

Ключевые слова: ландшафт, образность, стилевые тенденции, поместье, географический фактор, рекреация.

Annotation. Khomyak L.V. *Figurativeness of architectural-landscape environment in the suburbs of Nyrykiv village, Ternopil region.* The article considers unique historical landscape of Podillia, which creates ensemble of architectural buildings, natural components and objects of cultural activity of local inhabitants. The author tried to make integral analysis of this territory as space-material environment and tried to reveal its figurativeness and recreational potential.

Key words: landscape, figurativeness, style tendencies, manor, geographical factor, recreation.

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем сучасної науки є характер взаємостосунків між людиною і довкіллям, шляхи оптимізації рекреаційного природокористування. Актуальним є виявлення рекреаційного потенціалу окремих регіонів, робота над проектами і пропозиціями стосовно раціонального використання їх ландшафтних характеристик та історико-мистецької спадщини, поповнення списку рекреаційних зон новими об'єктами. Необхідне об'єднання професійних зусиль істориків, краєзнавців, етнологів, мистецтвознавців, реставраторів, архітекторів, представників природничих наук, щоб створити передумови для входження досліджуваних територій до загальноукраїнського і міжнародного ринку рекреаційних послуг.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз конкретного історичного масиву на Тернопільщині, сформованого природними,

архітектурними та соціальними складовими, обґрунтування унікальності його географічних характеристик, історико-культурної вартісності, особливостей предметно-просторової організації утвореного середовища, що стане початковим етапом адаптації даної території до умов новітньої рекреаційної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки досліджувані терени знаходяться у наддністрянській зоні Поділля, автору довелося координуватися з програмою еколого-культурологічної експедиції “Дністер”, яка щорічно здійснюється Товариством Лева, з мистецтвознавчими програмами, що реалізуються Інститутом народознавства НАН України у Львові у напрямку системного вивчення західноукраїнського регіону. Доцільною бачиться співпраця у розробці наукового обґрунтування і концепційних рекомендацій щодо створення Державного національного ландшафтного парку “Дністровський каньйон”, над чим зараз працюють районні природоохоронні комітети Тернопільської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

Місцевість, про яку йдеться у статті, розташована на лівому березі Дністра, в околицях сіл Нирків, Нагоряни, Солоне і Устечко Заліщицького району Тернопільської області. Сила емоційного впливу цього природно-історичного утворення, визнаного одним із наймальовничіших куточків Наддністрянщини, зумовила появу захопливих відгуків про нього, насамперед, у мемуарній літературі [1]. Об’єктивні відомості про існування тут у минулому історичного міста Червоногород вміщено у польських довідкових виданнях ХІХ ст. [14]. У 1926 р. краєзнавцями А.Чоловським і Б. Янушем був зафіксований на фотографіях палацово-парковий комплекс на дні червоногородської долини, який на той час ще зберігав свій первісний вигляд [13].

Проте, досі у науковій літературі відсутнє комплексне дослідження згаданої території як цілісного природно-екологічного та історико-мистецького середовища із неабияким рекреаційним потенціалом. Серед останніх публікацій цінним у методологічному аспекті є ряд статей львівського науковця О. Ремешило-Рибчинської, об’єктом дослідження яких виступає аналогічний історико-територіальний комплекс підгорецько-плісеських земель Львівської області [7; 8; 9]. Із окремими рекомендаціями стосовно виявлення рекреаційних зон, їх благоустрою, ефективного засвоєння культурно-мистецької спадщини краю через пізнавальний туризм можна ознайомитися на сторінках видань, присвячених сучасним проблемам архітектури та містобудування [11], сучасних підручників з географії [4] та ландшафтного проектування [5], мистецтвознавчих збірників [10].

Викладення матеріалу. Визначальним у загальному образі досліджуваної місцини є її природний компонент – мальовничий ландшафт долини Дністра в оточенні підвищених гребенеподібних межиріч Подільської височини. Саме цю, південну її частину, розчленовану глибокими річковими руслами, балками і ярами, називають “яровим Поділлям” або “наддністрянською Швейцарією”. Стрімкі лісисті пагорби чергуються з низинами та скелястими утвореннями з червоного каменю-піскови́ка. Камінь надає місцевому ландшафту характеру стійкості й сили, а його червонувато-рудий колір є визначальним у забарвленні тутешнього рельєфу.

Найвищі пагорби цих місць зазначені на австрійських картах під назвами “Лиса Гора” і “Панська Могила” [1,831]. Вони створюють своєрідне обрамлення, “фокусуючи” увагу спостерігача на дно природної улоговини, що зумовлює ландшафтну ізольованість місця, підсилену, крім того, й висотою дороги, яка в’ється по гребені схилу, і з якої, переважно, споглядається нищезрештований пейзаж.

Яскравим природним акцентом долини є звивисте русло потоку Джурин, швидкоплинної, прозорої притоки Дністра, з виразною звуковою мелодією, зафіксованою у назві. Контрастність навколишнього рельєфу з перепадами висот підсилює ефектність потоку, надає йому художньо-естетичних якостей. Потік у даному випадку виконує роль просторової, структуротворчої домінанти, оскільки його русло вигинається в долині яру великою петлею, утворюючи півострів, на якому височить головний архітектурно-історичний об’єкт ансамблю – замкові руїни.

Мальовничість обстежуваної околиці зумовлена також характерною для Дністровського каньйону рідкісною рослинністю, яка представляє середземноморський та понтійський ареали, засвідчуючи унікальність даної екосистеми: понад тисяча видів наскельних степових рослин, а також тінисто-прохолодні широколистяні ліси з буками, грабами й кленами, трав’яний покрив яких рясніє навесні квітами рясту, медунки темної, копитняка, анемони, пролісків, тонконога дібровного [4, 167-168]. Живописності надає ландшафту контраст відкритих і затінених зон, а також поодинокі дерева і кущі, що ростуть на червонястих схилах.

Характер яружно-балкової місцевості був сприятливим для заснування тут в історичному минулому укріпленого міста під назвою Червоногород. Місто виникло у 1448 р., у литовсько-руський період, як столиця удільного князівства. За князювання Коріятовичів тут було зведено дерев’яний замок, а місту надано магдебурзьке право [14, 89]. У XV-XVI ст. королівськими старостами тут були польські магнати Буцацькі і Язловецькі а у XVII ст., за правління Даниловичів,

на місці дерев'яного з'явився мурований замок, оточений, наче ровом, руслом потоку [14, 91]. Наприкінці XVIII ст. австрійський уряд продав замок магнатові Каролію Понінському, а на початку XX ст. місто перейшло у розпорядження князів Любомирських як повітовий центр “панства Червоногруд”, до якого належали сусідні села з фільварками, що склало великий маєток зі статусом неподільного володіння [1, 834].

Процвітання міста сприяло сусіднє, підпорядковане йому місто Устечко, розташоване при впадінні Джурина у Дністер. Тут пролягав своєрідний чумацький шлях – ним возили сіль із Косова на Поділля. Крім того, власники Устечка користувалися винятковим правом перевезення через Дністер на території повіту [1, 861].

Значущість м. Червоногорода як повітового центру була втрачена у 1772 р., після першого поділу Польщі та окупації Галичини Австрією. Цю роль перейняло м. Заліщики, ставши вузловим пунктом при появі залізничного сполучення “Тернопіль-Чернівці”. Перед Другою світовою війною Червоного- род перетворився на маленьке село із 50 родин, які працювали у панському дворі.

У наш час місто не існує, але його віртуальний образ позначився на характері всієї околиці. Топоніми “Червоногород” (в народі – “Червоне”) поширилися тепер на весь яр, де дотепер домінує червонувата барва, яка й спричинилася до назви колишнього поселення.

Серед ландшафту виділяються залишки оборонної споруди – дві масивні круглі башти із зубчастим завершенням, стіни яких прорізані стрільчастими отворами вікон у рустовому обрамленні, а також інженерна будівля – міст на аркових опорах із червоного каменю, перекинутий через потік до фортеці. Це – руїни кам'яного укріплення XVII ст., перебудованого на палац магнатом Каролем Понінським та його нащадком у 1820-х рр. Тоді й сформувався палацово-парковий комплекс як найважливіша складова художнього образу даної території.

На фотографіях 1920-х рр. [13, табл. XVI] видно, що палац зберігав фортифікаційний, із романтичним забарвленням характер, завдяки двом вежам колишнього замку, які під час перебудови піддавалися стилізації у формах романської архітектури. У пропорційному відношенні башти вдало доповнили елегантну композицію фасадної стіни, витриманої у стилі пізнього класицизму з шестиколонним портиком тосканського ордеру, що підтримував високий аттик, декорований рельєфом, та цокольною терасою, утвореною двома маршами широких сходів в обрамленні балюстрад. Центральний об'єм палацу, фланкований баштами, утворює типову

композиційну структуру, у відповідності до тодішніх стилевих норм садибного будівництва. В Україні збереглося кілька палацових споруд кін. XVIII – поч. XIX ст., де, за архітектурним задумом, класицистичні елементи поєднуються із романтичними баштовими об'ємами із зубчастим або стрільчастим декором на зразок середньовічних фортець [6; 250, 308, 355]. Палац червогородського маєтку відображає, крім того, важливий період у розвитку садибної архітектури – трансформацію оборонного замку у палац-резиденцію.

Ім'я архітектора цієї садиби не зазначене у літературних джерелах, однак в усних переказах збереглася згадка про італійського будівничого, за чийм проектом було закладено і паркову територію [1, 834].

Палацово-парковий ансамбль поміщицької садиби під назвою “маєток Любомирських” (за прізвищем її останніх власників) заслуговує на увагу своїм унікальним розташуванням – його територія нагадує півострів, відмежований потоком від лісових масивів та лук. Тут було влаштовано паркову зону, об'ємно-просторове вирішення якої позначене традиціями європейського садово-паркового будівництва. Прилегла до палацу територія вирізнялася регулярністю планування: прямі доріжки, партери, клумби, тоді як у більш віддалених зонах переважали довільні, природні форми рослинності, рельєфу, водних поверхонь. Пейзажна

частина парку, типова для ландшафтних садів доби романтизму, поглиналася третьою зоною у вигляді лісу, скелястих пагорбів та лук, що активно вторгалися у організований простір садиби, незважаючи на вимурувану із червоного плитняка огорожу навколо маєтку.

Образною домінантою садибного комплексу можна вважати терасовий водоспад, створений штучно з використанням особливостей місцевого рельєфу, позначеного різнорівневими перепадами поверхні. Його наявність дозволяє припускатися думки про намір проєктантів прикрасити довкілля садом, наближеним до зразків класичної італійської садово-паркової системи, пристосованої до гористого ландшафту і прикметної східчастим терасуванням земляної поверхні та водних об'єктів [5, 37-39].

Декоративний ефект і магнетизм червоногородського водоспаду, який досі зберіг свій первісний вигляд, полягає у широкому і потужному падінні водяного потоку з виступу на виступ у глибокий котлован, що супроводжується гучним звуком, шумовинням і бризками.

Стильова характеристика просторово-предметного вирішення садибно-паркового комплексу доповнюється малими архітектурними формами меморіального характеру, в яких використано античні мотиви, як, наприклад, ампірна кам'яна урна на високому постаменті. Її встановлено у 1813 р. на місці Домініканського костелу, спорудженого у 1538 р. і зруйнованого одним із молдавських господарів. Рельєфи на бічних гранях постаменту відображали епізоди з життя давнього Червоногорода [13, 192].

У публікації, присвяченій образності історико-архітектурного предметного середовища підгорецько-плісеських територій, О. Ремешило-Рибчинська описала і віртуальні образи неіснуючих нині об'єктів і ситуацій, які “живуть”, однак, в історичних джерелах, у народних переказах та мемуарній літературі, і які слід брати до уваги при системному аналізі культурної спадщини певної місцевості [7, 77]. Один із таких образів – це стиль життя у магнатській садибі м. Червоногорода, відображений у спогадах очевидця, котрий відвідав палац на початку 1900-х рр., коли маєток передавався у власність родині Любомирських. Запрошений – тодішній гімназист Лонгин Горбачевський скористався наданим йому привілеєм, оскільки був сином знаного судового урядовця. Будучи доктором у еміграції він згадував: “... всі кімнати мали історичну обстановку з тяжких нюренберзьких меблів, збірку саксонської порцеляни і кристалів та окрему кімнату із збіркою старовинної польської зброї, в т.ч. й повний обладунок польських гусарів... Стрінув нас “маршалок” в одінню з доби Луї 16, тобто у фракку з галунами і жаботом на грудях, в коротких

до колін штанях і білих панчохах та в білій пудрованій перуці на голові. Він обводив нас по всіх кімнатах, показав всякі помітні речі, а після того вгостив нас чаєм у саксонській порцеляні. Були ми також на даху башти, звідки простягався чудовий вид на околиці” [1, 833].

Серед архітектурних складових червоногородського ансамблю – мурована церква Св. Миколая, зведена у XVII ст. на схилі урвища на південний схід від палацу. Нині вона слугує парохіальним храмом села Нагоряни. Церква тридільна, з двосхилим дахом і невеликими баньками на його гребені. Нерозчленовані площини стін з глибокими нішами вікон підтримуються контрфорсами, що надає споруді характеру твердині. Декоративним акцентом храму є різьблений портал на західному фасаді у вигляді трилопастевої профільованої арки, підтримуваної пілястрами. До вівтарної частини церкви примикає двоярусна дзвіниця XVIII ст. з відкритою аркадою і шатровим дахом, обшитим гонтом. Згаданий ансамбль, споруджений у традиціях народного будівництва, належить до пам’яток української кам’яної архітектури XVII – XVIII ст. [6, 65-66].

У стіну нижнього ярусу дзвіниці вмуровано кам’яний хрест, кінці якого розширені від центру до країв. Попередньо цей хрест виконував роль надгробка: напис на ньому повідомляє ім’я покійного Ониська, “обивателя червоноградського”, і дату його смерті – 1740 р., що дозволяє уточнити час спорудження дзвіниці [2, 140]. Варто зауважити, що вмуровування стародавніх кам’яних хрестів у стіни культових споруд та церковних огорож є традиційним на теренах наддністрянського Поділля [12, 17].

Характер аналізованого історичного ландшафту значною мірою зумовлений зосередженням у цій зоні кількох кладовищ, які належать сусіднім селам. Оскільки місцезонаштування тутешніх цвинтарів пов'язане, як правило, з узвишшям, то кожний такий некрополь вписується у панорами червогородської долини. На кладовищах можна бачити високохудожні зразки надгробків різних часових періодів: тут і низькі, так звані “козацькі” хрести з розширеними кінцями, витесані із монолітних плит, і хрести кін. XIX – поч. XX ст. з трипелюстковим контуром рамен та розетковими солярними знаками на поверхні. Привертають увагу і високі хрести другої половини XX ст. з багатим різьбленим орнаментуванням та поліхромією, які понині виготовляються у каменярському осередку села Василів (Північна Буковина).

Романтично-загадковим, навіть дещо зловіщим акордом відлунує старе, занедбане кладовище, де ховали мешканців м. Червоногорода. Посеред нього височить напівзруйнована споруда костелу з масивними стінами, гостроверхими фронтонами та вежами. Костел не внесено до списку архітектурних пам'яток, будівля ще потребує додаткового ретельного обстеження, проте у розвідках, опублікованих Товариством Лева у результаті наукової експедиції “Дослідження Дністра”, його датовано XVст. [3, 43].

Значна частина надмогильних пам'ятників на тутешніх сільських цвинтарях належить авторству народного скульптора Василя Сюсяйла. Виготовлені ним надгробки з яскраво вираженою фігуративністю мають вигляд статуарних композицій, побудованих за найрізноманітнішими іконографічними схемами. Кладовище у селі Нагоряни, де мешкає майстер-каменяр, нагадує дбайливо впорядковану, доглянуту територію, що сприймається як заповідна музейна зона, насичена статуарними пам'ятниками, які щороку поновлюються шляхом поліхромного розфарбовування.

Стилістика пам'ятників В. Сюсяйла певною мірою співзвучна західним традиціям образотворення, оскільки майстер нерідко взував на скульптурні надгробки польських кладовищ. Тут доречно зазначити, що у м. Червоногороді була розташована найстаріша у повіті латинська парохія, до якої належав також костел у сусідньому Устечку.

Етноекологічний образ досліджуваної зони складають також образи сільських хат і розпланування подвір'їв, традиції ведення господарства, фольклорна творчість місцевого населення, народний одяг даної округи, у якому, на відміну від інших теренів Наддністрянщини, переважав червоний колір. В околицях м. Червоногорода у ХІХ ст. процвітав гончарний промисел, зокрема, виготовлення чорнолощеної кераміки [1, 861]. Нині, завдяки наявності покладів каменю, тут ще підтримуються традиції каменерізного ремесла.

Висновки. Таким чином, історико-культурна цінність і природно-екологічна неповторність досліджуваних околиць на Тернопільщині виражається через сукупність як об'єктивних характеристик сформованого тут архітектурно-ландшафтного середовища, так і суб'єктивних вражень і асоціацій, що виникають при їх спогляданні.

Предметно-просторове середовище означеної території, попри його ансамблеву завершеність, можна характеризувати як динамічну, відкриту систему, яка упродовж століть доповнювалася новими архітектурними об'єктами і культурними надбаннями місцевого населення.

Аналіз основних об'єктів, що складають досліджуваний ансамбль, дозволяє зробити висновок про творчу інспірацію стильових тенденцій класицизму й романтизму у їх художньому вирішенні. Тут також знайшли вияв типові для регіону традиції народного будівництва (церква св. Миколая).

Дослідження ландшафтних особливостей та історико-архітектурної спадщини червоноградського яру ляже в основу подальших проектів стосовно соціально-економічного та культурного розвитку даного утворення, включаючи збереження та реставрацію архітектурно-мистецьких об'єктів, відродження традиційних промислів, організацію спеціалізованих екскурсій для художників, істориків, мистецтвознавців, дизайнерів, археологів.

Вдале поєднання ландшафтних особливостей території із об'єктами, зведеними людиною на попередніх етапах історії, могло б стати орієнтиром і запорукою подальшого її благоустрою за умови географічно виправданого і стилістично правильного вирішення.

Подальші дослідження. Автор статті сподівається, що викладена тут інформація буде корисною для таких починань.

Література:

1. Гафткович-Коцикова Т. Спогад про Червоногород // Український Архів. – Т. XXVI. Історико-мемуарний збірник Чортківської округи. – Нью-Йорк, 1974. – С.831-861.
2. Дослідження Дністра: 10 років громадської екологічної експедиції “Дністер” / Ред. М. Жарких. – Львів-Київ: Політ. думка, 1998. – 216 с.
3. Культурні грона Дністра / Упор. В. Стецюк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001 – 216 с.
4. Маринич О; Шищенко П. Фізична географія України: Підручник. – К.: Т-во “Знання”, 2003. – 479 с.
5. Нехуженко Н. Основы ландшафтного проектирования и ландшафтной архитектуры. – СПб.: Издат. Дом “Нева”, 2004. – 192 с.
6. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстр. справочник-каталог: В 4-х т. – К.: Будівельник, 1986. Т. 4. – 375 с.
7. Ремешило-Рибчинська О. Образність історико-архітектурного предметного середовища підгорецько-плісеських територій Львівської області // Мистецтвознавство’ 02. Наук. збірник. – Львів: ІН НАН України, 2003. – С.69-80.
8. Ремешило-Рибчинська О. Про необхідність цілісного аналізу історичних архітектурно-мистецьких комплексів // Архітектура Галичини XIX – XX ст. Проблеми містобудування Західної України. – Львів: Львівська політехніка, 1994. – 216 с.
9. Ремешило-Рибчинська О. Складові і принципи формування образу історико-архітектурних ландшафтів // Вісник Національного Університету “Львівська політехніка” - № 429. 223 с.
10. Тарас Я. Пам’ятки архітектури в контексті розвитку рекреації у Львівській області // Мистецтвознавство’ 02. Наук. збірник. – Львів: ІН НАН України, 2003. – С. 81-87.
11. Шулик В. Пропозиції по виявленню перспективних рекреаційних територій // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КДТУБА, 1997. – Вип. 1. – С.149-152.
12. Щербаківський Д. Українське мистецтво: В 2 т. – Київ-Прага: Український громадський видавничий фонд, 1926. – Т. 2. – 34 с.
13. Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego/ - Tarnopol: nakładem powiatowej Organizacji narodowej, 1926. - 196 s.
14. Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich: W 16 t. – Warszawa: F. Sulimierski i W. Walewski. 1885. . – Т. 3. – 960 s.

Надійшла до редакції 14.03.06